

Max Engman. 2004. *Pietarinsuomalaiset*. Helsinki: WSOY, 641 s.

Engmanin teos on historiantutkijan työtä. Sitä voidaan kuitenkin arvioida myös politiikan tutkijan painotuksin. Engman, Åbo Akademin yleisen historian professori, on leimallisesti Suomen ja Venäjän suhteiden tutkija kohteenaan erityisesti autonomian aika. Hän on julkaissut samasta aiheesta ja lähiaiheista runsaasti. Engmanin tarkastelun ehdoton pääpaino on ajanjaksolla Suomen autonomian alusta Venäjän vallankumoukseen saakka. Poikkeuksena ovat tietyt jälkivaikutukset, joita hän myös tarkastelee. Engmanin teoksen pääkohde on sen otsikon mukainen. Kysymys on väestö- mutta myös henkilö- sekä sosiaali- ja taloushistoriasta, poliittisesta historiasta ja hallintohistoriasta.

Tämä kirja-arvostelu ei ole oikea paikka ottaa kantaa ”poliittisen” käsitteeseen. Annettakoon sen siksi määrittyä tutkijantuntumalla. Tältä kannalta on merkittävää varhaisimpia Pietarin-suomalaisia ajatellen kaupungin ensimmäisen vuosisadan aikana, että valtaosa heistä eli Ruotsin alamaiset elivät tuolloin ”ulkomailla”. Osa heistä oli Pietarissa vastoin tahtoaan, sotavankeina. Mainittavaa jatkuvuutta ei syntynyt nykyisen Pietarin alueella sijainneen Nyenin pienen ruotsalaiskaupungin ja Pietari I:n luomuksen kesken. Niin eri skaaloista oli kysymys, vaikka suomalaisia ja ruotsalaisiakin asui Pietarissa sittemmin runsaasti.

Talous – esimerkiksi elinkeinoelämä ja eri elinkeinot – ei ole sitä ”poliittisinta” aihepiiriä, jota tässä erityisesti tarkastellaan. Ansio-, ura- ja elinkeinomahdollisuudet olivat kuitenkin tärkeimpiä vetovoimia, jotka toivat suomalaisia Pietariin. ”Poliittisia” olivat sen sijaan ne ehdot, joilla suo-

malaisiksi lukeutuvia saattoi muuttaa Pietariin, asua ja toimia siellä tai joilla heitä sieltä karkotettiin rikollisina, irtolaisina tai poliittisesti ei-toivottuina henkilöinä. Yhdyskuntamuodostus on sen sijaan selvästi ilmi poliittinen ilmiö. Pietari oli suurin suomenkielinen kaupunki pitkälle 1800-luvulle, kunnes Helsinki kasvoi suomalaisväestöltään sen ohi. Suomalaisten osuus Pietarin väkiluvusta oli 2 ja 3 prosentin välillä 1800-luvun lopulle ja korkeimmillaan 25 000:n luokkaa. Sitten osuus alkoi nopeasti laskea Pietarin väkiluvun kiivaasti kasvaessa suomalaisten absoluuttisen lukumääränkin supistuessa vuoteen 1910 mennessä alle 20 000:n. Tämä ei kuitenkaan ole koko totuus Venäjällä oleskelleiden suomalaisten määrästä, joka esimerkiksi aivan 1800-luvun lopussa oli noin kaksi kertaa korkeampi kuin pietarinsuomalaisten määrä. Vaikka assimilatio antaa osaselityksen muutokseen, Pietarin vetovoimakin väheni etenkin Helsingin vastaavasti kohottaessa asemaansa. Suomenkieliset olivat yksi Pietarin suurimmista kielellisistä vähemmistöistä 1700-luvun lopulta 1900-luvun alkuun saakka. Heidän joukkonsa oli tosin koko tuon kauden selvästi saksankielisten joukkoa pienempi eli kolmasosasta viidesosaan. Suomalaisten osuus jäi 1900-luvun alkuun mennessä myös pienemmäksi kuin puolan-, viron- ja jiddiinkielisten. Suomenkielisiä oli sen sijaan koko tuona kautena 2–4 kertaa ruotsinkielisiä enemmän.

Oma poliittinen sanomansa on sillä, etteivät Engmanin käyttämät väestökirjanpidon dokumentit ole sallineet hänelle ortodoksisen kirkkoon kuuluneen suomalaisväestön seikkaperäistä analyysia. Kenties myöhemmät ja tarkemmat arkistotutkimukset voivat valottaa asiaa lisää. ”Suomalaisuuden” määrittäminen saattaa silti jäädä vaikeaksi. Samoin pysynee pulmallisena päätellä, samastuivatko ”suomalais-ortodoksi” itse asiassa ”suomalaisiin” siten kuin haluamme nykyisin asian ymmärtää. Tosin osin samaa voi kysyä monista silloisista protestanttisista pietarinsuomalaisista. Ortodoksisväestöä koskevalla asiantilalla on poliittista merkitystä myös siksi, että Pietari I:n ajoista lähtien Venäjän ortodoksinen kirkko oli hyvinkin selvästi valtiokirkko, joka oli valtionviraston, Pyhän Synodin, tiukassa ohjauksessa. Venäjällä samastuivat käsitteet ”venäläinen” ja ”ortodoksi”, *pravoslav*, sen sijaan, että asukkaiden etninen tai kansallinen alkuperä olisi ollut keskeinen määre. Pietarinsuomalaisia oli siis joka tapauksessa jonkin verran enemmän kuin Engman on saattanut heitä jäljittää, minkä kirjoittaja myös tuo esiin muutamissa karkeissa arvioissaan.

Pietarinsuomalaisuutta ja -suomalaisia koski tietty ilmi-poliittinen julkinen sääntely. Sitä harjoitti suomalainen virasto, Pietarissa sijaitseva passivirasto ”Suomen ensimmäisenä konsulaattina”, kuten Engman asiaa luonnehtii. Säätykerrostuneisuus koski myös passiasioita ”säätyläisten” selvityksessä vähäisemmällä kontrollilla kuin muu suomalaisväestö. Säätyläisistä ja toisaalta muista pietarinsuomalaisista muodostuu miltei kuin kaksi eri tarinaa. Yhtäälle sijoittuvat esimerkiksi hoviupseeri Mannerheim ja upseeri ja liikemies Walden, toisaalle suomalaisnuohoojien, käsityöläisten ja palvelijoiden joukot. Säätykuilua tosin silloittivat esimerkiksi Pietarissa vähästä aloittaneet ja sitten menestyneet suomalaiskauppiat ja muut -yrittäjät. Erityisen passiviras-

ton olemassaolo kuvastaa omalla tavallaan Suomen erityis-asemaa Venäjän osana. Olihan kysymys erityisestä, Venäjän kansalaisuudesta poikkeavasta saman maan autonomisen osan kansalaisuudesta.

Sikäli kuin myös ei-julkisten organisaatioiden maailma luetaan poliittiseen maailmaan, Engmanin tarkasteluilla on poliittista leimaa myös hänen tarkastellessaan tiettyjä muita kohteita. Tämä koskee Pietarin suomalaista – sekä ruotsalaista ja samalla osin suomenruotsalaista – luterilaista seurakuntaa, niiden yhteydessä toimineita yhdistyksiä, tiettyjä, venäläisen valtiovallan rajoitustointen kohteeksi joutuneita herätysliikkeitä sekä suomalaisia kouluja Pietarissa. Sama koskee myös useita muita yhdistyksiä.

Engmanin teos kiteyttää ”kertomuksen” siitä, kuinka ilmi-poliittisoituminen tuli yhtäältä vähitellen entistä luvallisemmaksi. Toisaalta se eteni luonnonvoiman tavoin 1800-luvun loppua kohden. Epäsuoraan julkipoliittisoitumista koskevat Engmanin analyysit ”työväenkysymyksestä” pietarinsuomalaisten keskuudessa aina ensimmäisten työväenyhdistysten syntyyn saakka. Samaa voidaan sanoa Engmanin analyysistä, joka koskee suomalaista vastaan suomenruotsalaista identiteettiä sekä kysymystä erityisestä suomalais-inkeriläisestä kansallis-etnisestä identiteetistä. Varsinainen puolipoliittinen toiminta nousi pietarinsuomalaiseksi teemaksi vasta Venäjän saatua vuosien 1904–5 melskeiden jälkivaikutuksena duuman ja Suomen kansaneduskunnan. Tosin Engman löytää aikaisemmalta ajalta myös ilmielävän suomalaisen nihilistin. Kuvaavaa on, että vastaavan luvun otsikko teoksessa on ”Politiikkaa”, jota siis politiikan tutkijan näkökulmasta kuitenkin kirjautuu muuallekin teokseen. Mainittujen kahden parlamentin synnyttyä pietarinsuomalaisten keskuudessa nousivat kysymyksiksi osallistuminen yhtäältä Venäjän duuman vaaleihin ja toisaalta Suomen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin. Voittopuolisesti edellinen kysymys ratkesi kielteisesti ja jälkimmäinen myönteisesti. Pietarissa organisoituivat vähitellen poliittisesti niin vanhasuomalaiset, nuorsuomalaiset, sosialidemokraatit kuin suomenruotsalaiset.

Ilmi-poliittisten kysymysten tarkastelu teoksessa kulminoituu kuumeiseen vuoteen 1917. Kiivaassa tahdissa tuona samana vuonna suomalainen taide esiintyi Pietarissa ”kulttuuripoliittisen” ystävyuden merkeissä, suomalaisessa luterilaisessa seurakunnassa taisteltiin vallasta ja Pietarin suomalainen koululaitos otti määrätietoisia edistysaskeleita, jotka tosin jäivät aikomuksiin verrattuna vaikutuksiltaan hyvin lyhytaikaisiksi. Syntyi myös Pietarin sosialidemokraattinen työväenyhdistys osan pietarinsuomalaisista tunnustautuessa sen tunnusten alla poliittisiksi radikaaleiksi. Tältä osin kehityslinjat Pietarissa ja Suomessa nivoutuivat monin tavoin toisiinsa jo maantieteellisten syiden ja vastaavasti läheisyyden ja liikkuvuuden johdosta. Engman muistaa mainita myös Leninin suoranaiset suomalaiset luottomiehet kuten Alexander Schottmanin, Rahjan veljekset, Hugo Jalavan ja Adolf Taimin.

Kesti vuoden 1918 puolelle, ennen kuin pietarinsuomalaisille kävi yhä selvemmin ilmi, millaiselle taholle valta oli Venäjällä marraskuussa 1917 siirtynyt. Omana aikanaanhan sittemmin ”lokakuun vallankumouksena” tunnettu tapahtu-

masarja oli sen sijaan suppean ryhmän toteuttama kaappaus, joka aluksi tuskin näkyi edes Pietarissa. Engman kuvaa, kuinka monet suomalaistoimijat – sekä henkilöt että organisaatiot – joutuivat vähitellen toteamaan toimintaedellytystensä ehtyneen Pietarissa. Monet kummistakin päätyivät siirtymään Suomeen. Suomalaisten joukkoevakuoinnit jatkuivatkin aina vuoteen 1923 saakka. Vallankumousta seuraavan ajan Pietarin vaikutus Suomessa kirjautuu Engmanin teoksen loppuun hyvinkin poliittisena ilmiönä. Tämä koskee ensinnäkin suomalaisten Pietarin-emigranttien kohtaloita Suomessa ja heidän poliittisia pyrkimyksiään, alun paluuaikeita unohtamatta. Toiseksi sama koskee suomalaisnäkemyksiä Leningradiksi muuttuneesta Pietarista jopa – Engmanin teoksen viimeisen luvun otsikon mukaisesti – ”punaisen lohikäärmeen pesänä”.

Pietaria koskevien teosten erityistä ajankohtaisuutta selettävät useat seikat. Niihin kuuluu kaupungin läheisyys maahamme nähden sekä monia uusia tai uudistuneita muotoja saaneet yhteydet sikäläisten ja suomalaisten toimijoi-

den kesken viimeisten 15 vuoden aikana. Pietariin ja sen alueeseen on uudelleen kiinnittynyt intensiivisiä suomalais-toiveita. Taloudellinen menestys siintää autonomian ajan tapaan niistä lähimmäisimpänä. Lopulta ajankohtaisuus juontuu Pietarin ja Suomen ja monien suomalaistoimijoiden yhteisestä historiasta. Engmanin teosta rikastavat lukukelpoisuutta lisäten lukuisat taulukot ja passukset sekä runsas kuvitus. Ainakaan Pietarista ja pietarinsuomalaisista kiinnostunutta politiikan tutkijaa ei haittaa, vaikka lähdeviiteapparaatti on huomattavan karsittu. Tämä ei laske teosta populaarijulkaisun tasolle. Aiheesta erityisen kiinnostunut lukija löytää halutessaan lähteille myös Engmanin teoksen perusteella. Toisin kuin monia yhteiskuntatieteellisiä tutkimuksia, lukuisia historiateoksia voi lukea suorastaan nautinnokseen. Tämä koskee myös Engmanin teosta.

PERTTI AHONEN